

Jól emlékszem, hogy erről a jelenségről nem írt még senki?¹

Gyuris Beáta – Molnár Cecília Sarolta

MTA Nyelvtudományi Intézet

1. Alapprobléma

Természetes nyelvi diskurzusban lettünk figyelmesek arra a jelenségre, hogy egy kérdésre adott két – formailag – ellentétes válasz akár ugyanazt a funkciót is be tudja tölteni. Tekintsük az (1) alatti párbeszédet:

- (1) A: Jól emlékszem, hogy ezt a cikket még nem olvastuk?
B1: Igen.
B2: Nem.

Ha csak a rövid válaszokat tekintjük, nem egykönnyen jövünk rá, hogy mindkét válaszoló ugyanazt akarta mondani, vagyis azt, hogy a cikket még nem olvastuk, tehát ha az A beszélő emlékei szerint is így volt, akkor igaza van. Az adott szituáció kontextusából azonban kiderült, hogy a válaszok preferált értelmezése azonos volt az alábbi, kiegészített válaszokéval:

- (1') A: Jól emlékszem, hogy ezt a cikket még nem olvastuk?
B1: Igen, jól emlékszel, hogy ezt a cikket még nem olvastuk.
B2: Nem, nem olvastuk még ezt a cikket.

Látjuk, hogy az A-ban elhangzó kérdést összetett mondattal fejezzük ki, amely egy kérdő főmondatból és egy kijelentő mellékmondatból áll. A válaszokat tekintve azt figyelhetjük meg, hogy a B1 beszélő az egész kérdést válaszolta meg, a B2 beszélő viszont mintha egy olyan eldöntendő kérdést válaszolt volna meg, amely a beágyazott tagmondatból van kifejezve. Az, hogy az egyik esetben a válasz igenlő, a másikban pedig tagadó, abból ered, hogy a két tagmondat polaritása eltérő.

A továbbiakban arra a kérdésre keressük a választ, hogy a fenti párbeszéd mennyire tekinthető egyedinek, levezethető-e a kétféle válasz a létező diskurzuselméletek segítségével, és ha igen, akkor milyen további feltételezésekre kell támaszkodnunk.

A cikk 2. részében vázoljuk az eldöntendő kérdések és a rájuk adható válaszok szemantikai elméleteinek néhány alapfeltevését. A 3. részben az (1)-ben megadott példánkhoz hasonló szerkezetű adatokat prezentálunk a Magyar Nemzeti Szövegtárból. Majd a cikk 4. részében a beágyazott kijelentő mondatot tartalmazó kérdő mondatok lehetséges interpretációs stratégiáit adjuk meg, támaszkodva a *megnyilatkozás tárgyalt tartalma* fogalmára. Az 5. részben az MNSZ-ből válogatott adatainknak következik egy részletesebb bemutatása, amiből

¹ Írásunkkal az idén 70. születésnapját ünneplő Bánréti Zoltánt köszöntjük, akitől az ELTE-MTA Elméleti Nyelvészet Tanszékén sokat tanulhattunk diákként és kollégaként is. A kutatást a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH támogatta, a K 115922 nyilvántartási számú támogatási szerződés alapján. Köszönjük Maleczki Márta értékes észrevételeit a cikk előző változatával kapcsolatban.

kiderül, hogy a vizsgált szerkezetű kérdésekre adott lehetséges válaszstratégiát a főmondati ige tulajdonságai, köztük a faktivitása nagy mértékben befolyásolja. Végül a 6. részben összefoglaljuk a vizsgálat főbb tanulságait, és kijelölünk néhány további kutatási lehetőséget.

2. Az eldöntendő kérdések és a rájuk adott válaszok jelentéstani szempontból

2.1 Az *igen*, *nem*, *de* felelőszók

A (1) példa legmeglepőbb tulajdonsága az, hogy egy igenlő és egy tagadó válasz képes kifejezni a hallgató ugyanazon reakcióját a feltett kérdéssel kapcsolatban. Azt a tényt, hogy a B1 és B2 beszélők ugyanazt a véleményt képviselik, a hallgató természetesen csak az (1')-ben megadott, kiegészített válaszok ismeretében tudja megállapítani.

Az *igen*, *nem*, *de/dehogynem* felelőszókat Krifka (2013, 2014) nyomán anaforáknak tekintjük, amelyek propozíció kategóriájú diskurzusreferenseket választanak antecedensüknek, mégpedig olyanokat, amelyeket a megelőző mondatok vezettek be. Krifka elmélete szerint az állító mondatok egy diskurzusreferenst vezetnek be, amely megegyezik a mondat propozicionális tartalmával, a tagadó mondatok pedig kettőt: a mondat propozicionális tartalmának, valamint az ellentétének megfelelőket.

Krifka nyomán ezek után a magyar felelőszók szerepe a következőképpen határozható meg a német *ja*, *nein*, és *doch* interpretációjának mintájára. Amikor az antecedensmondat nem tartalmaz tagadást, akkor egyetlen p propozíció típusú diskurzusreferens áll rendelkezésre. Az *igen* és *nem* ezt választják ki: az előbbi segítségével egy $\text{ÁLLÍT}(p)$, az utóbbival egy $\text{ÁLLÍT}(\neg p)$ szerkezetű beszédaktus hozható létre. Amennyiben az antecedensmondat tagadást tartalmaz, akkor két diskurzusreferens áll rendelkezésre: a mondat $\neg p$ alakú propozicionális tartalma, valamint ennek ellentéte, p . Kezdeti megfigyeléseink alapján úgy tűnik, hogy amennyiben a *nem*-nek egységes funkciót akarunk tulajdonítani felelőszóként, akkor azt kell feltételezni, hogy – szemben a német *nein* esetével – ez csak a pozitív antecedenspropozíciót tudja antecedensének választani. Ez utóbbi propozíció tagadott változatáról tehető vele egy állítás, amelynek a szerkezete tehát: $\text{ÁLLÍT}(\neg p)$. A *de*-vel, ill. a *dehogynem*-mel kapcsolatban azt feltételezzük, hogy két antecedensre van szükségük, amelyek egymás tagadásai (ezzel magyarázható, hogy csak tagadott alakú kérdésekre adott válaszokban fordulhatnak elő), és a pozitívval kapcsolatban fogalmazzuk meg állítást. Azt a tényt, hogy negációt tartalmazó kérdésre az *igen* nem használható válaszként, Krifka nyomán pragmatikai elveken nyugvó preferenciaszabályok segítségével tartjuk levezethetőnek. Ezeknek a részletes ismertetését, helyhiány miatt, egy későbbi alkalomra kell hagynunk.

A továbbiakban a vizsgált kérdés–válasz párokban a felelőszók helyett a teljes mondattal megfogalmazott válaszokra fogunk koncentrálni. A következő pontban annak a kérdésnek a vizsgálatával foglalkozunk, hogy milyen kritériumok alapján dönthető el, hogy egy kijelentő mondattal megfogalmazott válasz „megfelelő-e” egy adott eldöntendő kérdésre.

2.2 A kérdések és válaszok koherenciája

Jelen dolgozatban a kérdő mondatok szemantikai interpretációjával kapcsolatban az úgynevezett propozícióhalmaz-elméletet fogjuk követni, amelynek legfontosabb képviselői Hamblin (1958, 1973) nyomán Karttunen (1977) és Groenendijk–Stokhof (1984). Az elmélet a kérdő mondatok jelentésének (szemantikai értékének) azon propozíciók halmazát tekinti,

amelyek megfelelnek a rájuk adható teljes válaszoknak. Ez azt jelenti, hogy egy eldöntendő kérdő mondat szemantikai értékén egy kételemű propozícióhalmazt értünk, amelynek elemei egymás tagadásai:²

$$(2) \quad \llbracket \text{János alszik?} \rrbracket = \{ \text{‘János alszik’}, \neg \text{‘János alszik’} \}$$

A fenti elméleti megközelítés alapján a (2) alatti mondat tagadó alakú megfelelőjének, (3a)-nak, ezek *-e*-kérdő partikulát tartalmazó változatainak, (3b-c)-nek, illetve a (3d) alatti választó kérdésnek a szemantikai értékei megegyeznek egymással:

- (3) a. János nem alszik?
b. János alszik-e?
c. János nem alszik-e?
d. János alszik vagy nem (alszik)?

Azt a tényt, hogy a (2)-(3) alatti kérdő mondatok a legtöbb szituációban nem cserélhetők fel egymással, eltérő szemantikai értékek feltételezése helyett arra vezetjük vissza, hogy a különböző alakok konvencionizált formában bizonyos beszélői preferenciákat tükröznek a kérdésre adott helyes válasszal kapcsolatban. A fenti preferenciák jellegéről a 4. pontban ejtünk több szót.

A kérdések szemantikai értékének propozícióhalmazként való felfogása alapján következik, hogy az (1'B1) megnyilatkozás megfelelően válaszolja meg az (1A) (= (1'A)) kérdést, hiszen az előbbiben a felelőszót követő kijelentés propozicionális tartalma megegyezik a kérdő mondat szemantikai értékét alkotó halmaz első elemével. Legyen $p = \text{‘a beszélgetőtársak még nem olvasták a jelzett cikket’}$. Ekkor:

$$(4) \quad \llbracket (1A) \rrbracket = \{ \text{‘A jól emlékszik, hogy } p \text{’}, \neg \text{‘A jól emlékszik, hogy } p \text{’} \}$$

Tekintettel arra, hogy az (1'B2) válasz propozicionális tartalma nem eleme a (4) alatti propozícióhalmaznak, felmerül a lehetőség, hogy az (1B2) válasz azért született, mert a válaszoló nem hallotta a kérdést egészében, csak annak a második felét. A következő pontban a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ) korpuszából származó, az (1A)-hoz hasonló összetett kérdő mondatok és a rájuk adott válaszok bemutatásával illusztráljuk, hogy az (1'B2)-nek megfelelő válaszadási stratégia jóval gyakoribb, mint gondolnánk, ami a fenti, leegyszerűsített magyarázatnál kidolgozottabbat igényel.

3. Néhány adat a Magyar Nemzeti Szövegtárból

3.1. Az (1'B1) stratégiát mutató válaszok

Lássuk először azokat a megnyilatkozáspárokat (kérdés–válasz párokat), amelyek elvárásaink szerint viselkednek, azaz az (1'B1)-ben látható stratégiát követik:

² A továbbiakban az egyes idézőjelekkel a propozíciókat jelöljük informálisan.

- (5) – El tudnád képzelni, hogy foglalkozásod nem írás, hanem valami más?
 - El. Akár a Földművelésügyi Minisztériumban is szívesen tevékenykednék. (MNSZ)
- (6) – Tudja, hogy nem szabad italosán vezetni?
 - Tudom! Egyébként mindent tudok... (MNSZ)

Természetesen olyan példát is találunk, ahol a válasz nemleges:

- (7) – Gondolt hát arra, hogy nem tér vissza?
 - Nem! Egy pillanatra sem járta meg az eszünket – s ezt a feleségem nevében is mondhatom –, hogy ne jöjjünk haza. (MNSZ)

Az (1'B1) válaszstratégiát olyan esetben is megtaláljuk, amikor a főmondati ige tagadott formában szerepel:

- (8) – Na, rendbe jött már a bácsi? Most már nem képzeled magáról, hogy beteg?
 - Nem, már nem képzeled azt, hogy beteg. Most azt képzeled, hogy az éjjel meghalt... (MNSZ)

A tagadott formájú kérdésre az (1'B1) stratégia szerint a *dehogynem*-mel is lehet felelni a korpuszadatok szerint:

- (9) – Az idény végén, amikor Hanzély Ákos megnyerte a pénzdíjas versenyeket, nem sajnálta, hogy nem indulhatott?
 - Dehogynem, hiszen nekem is lett volna esélyem, és ki ne szeretne pénzt keresni? (MNSZ)

3.2 Az (1'B2) stratégiát mutató válaszok

Meglepő módon az MNSZ-ben találunk olyan kérdés–válasz párokat is, amelyek az (1'B2)-ben illusztrált stratégiát követik, állító és tagadott főmondat esetén is. (A (10) alatti példát hosszabb megelőző diskurzussal együtt mutatjuk be, a kritikus kérdés–válasz párt dőlt betűvel szedve.)

- (10) – Igen, neked kitűnő gyakorlati érzéked van, Gerenday jól járna veled.
 - Kár, hogy nem voltam szívesebb hozzá. Be fogják lepni szegényt az irodalom legyei.
 - A mama azt gondolja, ki kellene rándulnunk a Kékesre.
 - A mama kitűnő turista! Persze, Aliz is jön.
 - Igen, Aliznak is szüksége lehet összeköttetésekre.
 - Hogyne. Tulajdonképpen még én se voltam a Kékesen. *Gondolod, hogy a nagyságos asszonynak nem lesz kifogása ellenem?*
 - *Nem. Talán... Ámbár... Különben azt is mondhatod, hogy Gerenday hívott.*
 - Természetesen nem Aliz kedvéért megyek, megnyugtathatod a mamát. (MNSZ)
- (11) – Arra nem gondol, hogy esetleg leteszi az autót?
 - Nem szeretném, de nagyon hamar el fogunk jutni odáig, hogy le kell tennem, mert

ezt nem lehet már sokáig bírni. (MNSZ)

- (12) – Most még úgy tudod, hogy nem hagytál otthon semmit?
– Nem tudom, szerintem az egyik telefonomat otthon hagytam, mert kettő van, de semmi probléma. (MNSZ)

A (10) példában a tágabb kontextusból, illetve a rövid válasz utáni folytatásból egyértelműen kitűnik, hogy a nemleges válasz nem a főmondatra, hanem a mellékmondatra vonatkozik. (11) esetében onnan tudjuk, hogy a beszélő az (1'B2) stratégiát követi, hogy a *nem szeretném* válasz csak a mellékmondat propozicionális tartalmának megfelelő kiegészítéssel tűnik elfogadhatónak (*Nem szeretném letenni az autót*), a főmondatnak megfelelő kiegészítéssel pragmatikailag furcsa (*Nem szeretnék gondolni arra, hogy letegyem az autót*). A (12)-ben szereplő párbeszédben az az érdekes, hogy a válaszoló formailag nem az *úgy tudod...?* főmondati kérdésre válaszol. A válaszban szereplő *nem tudom*, illetve a *szerintem* a válaszadónak a kérdő mondat beágyazott állításának megfelelő kérdésre adott válasz valószínűségével kapcsolatos ítéletét tartalmazza.

4. A beágyazott kijelentő mondatot tartalmazó kérdő mondatok interpretációs lehetőségei

A fenti (1A-B2) párbeszéd, valamint a Magyar Nemzeti Szövegtárból származó, a 3.2 pontban bemutatott kérdés–válasz párok közös tulajdonsága, hogy a válasz azt tükrözi, mintha a válaszoló a mátrixmondatból és alárendelő (kijelentő) tagmondatból álló összetett mondat által megfogalmazott kérdés helyett azt a kérdést válaszolná meg, amelyet az alárendelő tagmondatból képezett eldöntendő kérdő mondat fogalmaz meg. Ebből következően tehát a válaszoló úgy interpretálja a kérdő mondatot, mintha az a mátrixmondatot egyáltalán nem tartalmazná, azaz például a fenti (10) párbeszéd utolsó két mondatát úgy érti, mintha (13)-t hallaná, (12)-t pedig úgy, mintha (14)-t.

- (13) – A nagyságos asszonynak nem lesz kifogása ellenem?
– Nem. Talán... Ámbár... Különben azt is mondhatod, hogy Gerenday hívott.
- (14) – Nem hagytál otthon semmit?
– Nem tudom, szerintem az egyik telefonomat otthon hagytam, mert kettő van, de semmi probléma.

A fenti adatok vizsgálata során felmerül a kérdés, hogy a kérdő főmondatba beágyazott kijelentő tagmondatok mindig tetszés szerint átértelmezhetők-e a fenti módon, vagy megadhatók bizonyos elméleti alapokon nyugvó korlátozások – akár a kontextus, akár a mátrixige tulajdonságaira alapozva. Az alábbiakban amellet fogunk érvelni, hogy mind a két tényezőnek szerepe van. A kontextus tulajdonságaival kapcsolatban bemutatjuk, hogy *a megnyilatkozás tárgyalt tartalmának* a tulajdonságai hogyan befolyásolják az említett átértelmezési folyamatot, a mátrixige tulajdonságaival kapcsolatban pedig a faktivitás szerepére fogjuk felhívni a figyelmet.

4.1 A megnyilatkozás tárgyalt tartalma

Simons (2007) olyan mátrixigék tulajdonságait vizsgálja az angolban, amelyek jelentéstani szempontból parentetikusan tudnak viselkedni. Ez azt jelenti, hogy az alárendelő mellékmondat tartalmazza a *megnyilatkozás lényegi pontját* (*main point of utterance*), míg a főmondat szerepe az, hogy ez utóbbi által hordozott információt valamilyen módon integrálja a diskurzusba. A főmondat szerepe gyakran az evidenciálisokéhoz hasonló: a beágyazott tagmondat által megfogalmazott állítás forrásáról, illetve annak megbízhatóságáról, lehetőségességéről vagy kívánatosságáról ad információt.

Simons (2007) annak alapján határozza meg egy kijelentő mondattal megfogalmazott megnyilatkozás lényegi pontját, hogy az milyen kérdésre adott (teljes vagy részleges) választ kódolhat. Többek között az alábbi példával illusztrálja a szerző azt, hogy különböző szerkezetű mondatokkal kifejezett megnyilatkozásoknak is lehet ugyanaz a lényegi pontjuk, amennyiben ugyanarra a kérdésre válaszolnak:

(15) A: Who was Louise with last night?

ki volt Louise -val múlt este

‘Kivel volt Louise tegnap este?’

B: (i) She was with Bill.

ő volt -val Bill

‘Bill-lel volt.’

(ii) Henry thinks / said / suggested / supposes that

Henry hiszi mondta sugallta feltételezi hogy

she was with Bill.

ő volt -val Bill

‘Henry azt hiszi/mondta/sugallta/feltételezi, hogy Bill-lel volt.’

(Simons 2007:1036 (2) példa)

A (15Bi) egyenes választ ad a kérdésre. A (15Bii) változataiban a kérdésre a válasz a beágyazott mondatban rejlik; a főmondat pedig a válasz bizonyossági fokáról vagy a válasz forrásáról informálja a hallgatót. A megnyilatkozás lényegi pontja az első esetben az egész válaszmondatnak, a második esetben pedig az alárendelt tagmondatnak felel meg.

A fenti fogalomra Simons (2007:1035) az alábbi munkadefiníciót adja:

(16) Egy *S* kijelentő mondattal megfogalmazott *U* megnyilatkozás lényegi pontja az az *U* segítségével kifejezett *p* proposíció, amely *U*-t relevánssá teszi.

A relevancia fogalmát Simons a Grice-i relevancia maxima értelmében használja. A fenti definíció nem követeli meg, hogy *p* valamely mondat vagy annak valamelyik összetevője szó szerinti tartalmának feleljen meg.^{3,4}

³A fenti munkadefiníció a szerző véleménye szerint is pontosításra szorul, hiszen azon a feltételezésen nyugszik, hogy egy kijelentő mondattal megfogalmazott megnyilatkozás esetén egyetlen proposíció teszi azt relevánssá, ami nem szükségszerű.

⁴A *megnyilatkozás lényegi pontja* kifejezés, amit a szakirodalomban használt *main point of utterance* angol kifejezés magyar megfelelőjeként fent bevezettünk, igen hasonlít ahhoz, ahogyan Bánréti Zoltán hetvenes évek

Simons et al. (2010) operacionalizálhatóbb definíciót ad a megnyilatkozás lényegi pontja, vagy ahogy ők nevezik, annak *tárgyalt tartalma* (*at-issue content*) fogalmára, amely Roberts (1996, 2012) diskurzuselméletére épül. Ebben fontos szerepet kap a feltett, megválaszolendő, de még meg nem válaszolt kérdések listája, egy rendezett halmaz, amelyet a szerző egy veremként modellez. Amennyiben egy kérdésre válasz érkezik, a kérdés lekerül a listából, azaz kikerül a veremből. A diskurzusok célja az, hogy a kérdéslista a diskurzus végére kiürüljön, azaz minden kérdése megválaszolódjon. A kérdéslistából azonban mindig csak a végéről lehet kérdést eltávolítani, csakúgy, mint ahogy a veremből mindig az utoljára betett dolgokat lehet eltávolítani. A diskurzus egy adott pontján a lista aktuálisan utolsó elemét (a verem tetején lévő elemet) nevezzük *éppen tárgyalt kérdés*-nek (*question under discussion, QUD*). Az éppen tárgyalt kérdés (csakúgy, mint a többi kérdés a listában) a kérdő mondatok szemantikai értékeinek megfelelő propozícióhalmaz. Lehet egy konkrét, a diskurzusban elhangzó kérdő mondat szemantikai értéke, de lehet implicit is az adott diskurzusban. Egy kooperatív beszélővel szemben elvárás, hogy mindig az éppen tárgyalt kérdéshez szóljon hozzá.

Azt, hogy a különböző megnyilatkozásfajták, köztük a kijelentések és a kérdések mikor tekinthetők relevánsnak az éppen tárgyalt kérdéshez, Simons et al. (2010) a következőképpen definiálja:

(17) Az éppen tárgyalt kérdéshez való relevancia

- a. Egy kijelentés releváns az éppen tárgyalt kérdéshez akkor és csak akkor, ha az adott kontextusban következik belőle egy parciális vagy teljes válasz az éppen tárgyalt kérdésre.
- b. Egy kérdés releváns az éppen tárgyalt kérdéshez akkor és csak akkor, ha van rá egy olyan válasz, amelyből az adott kontextusban következik egy parciális vagy teljes válasz az éppen tárgyalt kérdésre. (Simons et al. 2010: 316, (13))

A fentiek alapján az *éppen tárgyalt tartalom* definícióját a szerzők a következőképpen adják meg:

(18) Éppen tárgyalt tartalom

- a. Egy p propozíció éppen tárgyalt tartalomnak számít akkor és csak akkor, ha a beszélő az éppen tárgyalt kérdésre való választ $?p$ segítségével kívánja megkeresni.
- b. Az a szándék, hogy az éppen tárgyalt kérdésre a választ a beszélő $?p$ segítségével keresse meg, csak akkor tekinthető szerencsésnek, ha
 - i) $?p$ releváns az éppen tárgyalt kérdéshez, és
 - ii) a beszélő részéről ésszerű elvárásnak számít, hogy a hallgató a fenti szándékot felismerje. (Simons et al. 2010: 323, (26))

végi írásaiban (l. Bánréti 1979a, 1979b) a *szövegtéma* fogalmát informálisan definiálja: „a szöveg lényege”, vagy „amiről a szöveg szól”. Fontos különbség, hogy míg a Bánréti-féle *szövegtéma* (azaz „a szöveg lényege”) „a szöveg (vagy egy szegmentuma) és a kontextus valószínű következménye” (Bánréti 1979a: 415), a Simons-féle *lényegi pont* egy olyan propozíciót jelöl, amelyet egyetlen megnyilatkozás kódol (esetleg más propozíciókkal együtt).

A fenti definíció alapján a következő módon vezethető le, hogy a (15Bi) és a (15Bii) válaszoknak megegyezik az éppen tárgyalt tartalma, és ez a ‘Louise Bill-lel volt’ proposícióval azonos. Ezen válaszok kimondása pillanatában az éppen tárgyalt kérdésnek a (15A) szemantikai értéke tekintendő:

(19) $[(15A)] = \{ \text{‘Louise Bill-lel volt’}, \text{‘Louise Johnnal volt’}, \text{‘Louise Maryvel volt’}, \dots \}$

(19)-hez mint éppen tárgyalt kérdéshez olyan kérdések tekinthetők relevánsnak, amelyekre van olyan válasz, amelyből következik egy teljes vagy részleges válasz (19)-re. Tekintsük az alábbi $?p$ kérdést:

(20) $?p = \{ \text{‘Louise Bill-lel volt’}, \neg \text{‘Louise Bill-lel volt’} \}$

(18) alapján $?p$ releváns a (19)-hez, hiszen $?p$ egyik lehetséges válaszából (‘Louise Bill-lel volt’) következik egy az utóbbira adható teljes válasz, másik lehetséges válaszából (\neg ‘Louise Bill-lel volt’) pedig következik arra egy részleges válasz. Hasonlóan relevánsak lehetnének (15A)-hoz a (21a-b) alatti, illetve a hozzájuk hasonló kérdések:

(21) a. $\{ \text{‘Louise Johnnal volt’}, \neg \text{‘Louise Johnnal volt’} \}$
 b. $\{ \text{‘Louise Maryvel volt’}, \neg \text{‘Louise Maryvel volt’} \}$

A (20)-(21) alatt felsoroltak közül egyedül a $p = \text{‘Louise Bill-lel volt’}$ proposíció olyan, amely kifejezhető a (15Bi) megnyilatkozással, ez a megnyilatkozás propozicionális tartalma. Bár a fenti proposíció nem propozicionális tartalma az egész (15Bii)-nek, ez az egyetlen a (20)-(21) alatt felsoroltak közül, amely kifejezhető a (15Bii) segítségével. Így p -t tekinthetjük az utóbbi megnyilatkozás tárgyalt tartalmának is.

A fentiek alapján következik, hogy mivel ugyanaz a mondat különböző kontextusokban különböző megnyilatkozásokat valósít meg, ezek tárgyalt tartalma a mondat más-más összetevőihöz kapcsolódhat. Így, bár a (22B) mondat azonos a (15Bii)-ben felsoroltak egyikével, a (22A) kérdésre válaszolva a vele kifejezett megnyilatkozás tárgyalt tartalma az egész összetett mondat által kifejezett proposíció lesz, hiszen csak $p = \text{‘Henry azt gondolja, hogy Louise Bill-lel volt tegnap este’}$ választása esetén lesz $?p$ olyan, hogy a valamelyik rá adott válasz teljes vagy parciális válasznak számít a (22A) által megfogalmazott kérdésre.

(22) A: What is bothering Henry?
 mi kopula bántja Henry
 ‘Mi bántja Henryt?’
 B: He thinks that Louise was with Bill last night.
 ő gondolja hogy Louise volt -vel Bill múlt éjjel
 ‘Azt gondolja, hogy Louise Bill-lel volt tegnap este.’ (Simons 2007:1036, (3))

Simons különös figyelmet fordít azoknak a parentetikus mátrixigéknek a viselkedésére, amelyekről azt szokás feltételezni, hogy komplementumuknak előfeltevés-státuszuk van, mint amilyenek az ún. faktív igék, például a *discover* ‘felfedez’, *know* ‘tud’, *learn* ‘megtud’, *find out*

‘rājön’, *realize* ‘észrevesz’, *figure out* ‘kitalál’, *remember* ‘emlékszik’, *forget* ‘elfelejt’, *regret* ‘sajnál’, *be afraid* ‘tart vmitől’, *be pleased* ‘örül’. Bemutatja, hogy azokban az esetekben, amikor a beágyazott tagmondat alkotja a megnyilatkozás tárgyalt tartalmát, ezek az igék nem vezetnek be faktív előfeltevést. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy ezekben az esetekben a beszélő ne kötelezné el magát a beágyazott tagmondat igazsága mellett. A következő pontban bemutatjuk, hogy Simons et al. (2010) elmélete a megnyilatkozás tárgyalt tartalmáról hogyan tudja megmagyarázni a fenti (1A) példa kétféle interpretációját és a 3.2 pontban bemutatott adatokat.

4.2 A megnyilatkozás tárgyalt tartalma és a beágyazott kijelentő mondatot tartalmazó eldöntendő kérdő mondatok

Az alábbiakban amellet kívánunk érvelni, hogy az (1A)-(1B2) párbeszédben, valamint a 3.2. pontban ismertetett példákban a kérdést követő megnyilatkozások a beszédpartner részéről nem magára a kérdő mondatra adott válaszoknak tekinthetők, hanem egy olyan állításra reagálnak, amely a megelőző kérdő mondatba beágyazott kijelentő tagmondat propozicionális tartalmának felel meg. A másodikként megszólaló beszélő az első megszólaló megnyilatkozásában tárgyalt tartalomnak nem az összetett kérdő mondat propozicionális tartalmát, hanem a beágyazott kijelentő mondat propozicionális tartalmát tekinti. Ennek a megoldásnak azért nincs akadálya, mert azon megnyilatkozások, amelyek a kérdő mondatokra adott válaszként és a kijelentő mondatokra adott reakcióként is alkalmasak, formailag megegyeznek, mint ismeretes a szakirodalomban (Farkas and Bruce 2010).

Az alábbiakban tekintsük át, hogy az (1') alatti, (23) alatt megismételt párbeszéd két verziójában a kétféle reakció lehetősége a fentiek alapján hogyan vezethető le.

- (23) A: Jól emlékszem, hogy ezt a cikket még nem olvastuk?
B1: Igen, jól emlékszel, hogy ezt a cikket még nem olvastuk.
B2: Nem, ezt a cikket még nem olvastuk.

A (23A)-(23B1) párbeszéd tekinthető önálló diskurzusnak, amelyben a (23A) kérdés nem alkérdése semmilyen átfogóbb kérdésnek. Ekkor a (23B1) kijelentés releváns az éppen tárgyalt kérdéshez, azaz (23A)-hoz, mert az adott kontextusban következik belőle egy teljes válasz az utóbbira, tehát a diskurzus jólformált.

Ami a (23A)-(23B2) párbeszédet illeti, ez tekinthető úgy, mint amely az *Olvastuk már ezt a cikket?*, *Nem olvastuk még ezt a cikket?* vagy *Melyik cikket olvastuk már?* kérdő mondatok szemantikai értékének megfelelő éppen tárgyalt kérdés kontextusában hangzik el. Amennyiben $q =$ ‘Ezt a cikket még nem olvastuk’, $?q$ a fenti kérdések bármelyikéhez releváns, mert van rá egy olyan válasz, amelyből az adott kontextusban következik egy parciális vagy teljes válasz a fentiek közül minden kérdésre. Ezek alapján, valamint annak alapján, hogy a (23A) beszélő részéről ésszerű elvárásnak tekinthető, hogy hallgatója felismerje azt a szándékát, hogy az éppen tárgyalt kérdésre a választ a $?q$ segítségével kívánja megkeresni, mondhatjuk azt, hogy a (23A) kérdésben az éppen tárgyalt tartalom megegyezik q -val. A (23B2) ezen tárgyalt tartalommal való egyetértést fejez ki.

Az a tény, hogy a (23A)-(23B2) párbeszéd első megnyilatkozásának éppen tárgyalt tartalma a fenti q propozíció, a Tonhauser (2012) által az éppen tárgyalt tartalom azonosítására

javasolt tesztek egyikével is kimutatható. Ez a teszt azon alapul, hogy az éppen tárgyalt tartalom az, amivel direkt módon egyet lehet érteni, vagy amit direkt módon lehet cáfolni. Egy olyan megnyilatkozás, amely egyetértést vagy cáfolatot kíván kifejezni, elfogadható, amennyiben az éppen tárgyalt tartalmat kifejező szerkezetet ismétli meg, de nem fogadható el, ha nem éppen tárgyalt tartalmat ismételi meg.

4.3 További példák, következtetések

Az előző pontokban bemutatott érvelés konklúziója tehát az, hogy a (23A)-(23B2) párbeszéd első megnyilatkozása ugyanolyan célból hangzik el, mint egy olyan, egyszerű kérdő mondattal megvalósított kérdő megnyilatkozás, amely a $p =$ 'Elolvastuk már ezt a cikket' vagy a $\neg p =$ 'Nem olvastuk még ezt a cikket' propozíciók igazságára kérdez rá. Amint fent már említettük, ilyenből a magyarban legalább négy van, amelyeket (24) alatt illusztrálunk, nem számítva a *vagy*-ot tartalmazó alternatív kérdéseket, illetve az utókérdést tartalmazó szerkezeteket:

- (24) a. Elolvastuk már ezt a cikket?
b. Elolvastuk-e már ezt a cikket?
c. Nem olvastuk (még/már) el ezt a cikket?
d. Nem olvastuk-e (már) el ezt a cikket?

Tekintettel arra, hogy több olyan egyszerű kérdő mondatfajtát találunk a magyarban, amelynek segítségével a fenti p (illetve $\neg p$) állítás igazságára rákérdezhetünk, felmerül a kérdés, hogy miért használja a beszélő a (23A) alatti összetett mondattal megfogalmazott megnyilatkozást ugyanerre a célra. Gyuris (megj. alatt) amellett érvel, hogy a (24a-d) típusú kérdő mondatok közül való választás egy adott szituációban attól függ, hogy van-e a beszélőnek preferenciája a válasz polaritását illetően, és ha van, akkor ez a preferencia a kontextusbeli evidenciák létrehozására vagy a beszélő előzetes elvárásaira épül-e. Ez utóbbiak alapulhatnak a beszélő ismeretein (episztemikus) vagy azon, hogy mit tart szükségesnek (deontikus), illetve kívánatosnak (buletikus). A tanulmány szerint az *-e* megjelenése a kontextusbeli evidenciával, a *nem* tagadószó megjelenése pedig a beszélő előzetes elvárásaival függ össze, amelyek azonban csak bizonyos típusú kontextuális evidenciával kompatibilisek. Gyuris (megj. alatt) Ladd (1981) és Büring – Gunlogson (2000) nyomán amellett érvel, hogy a *nem* tagadószót tartalmazó kérdő mondatoknak kétféle olvasata van. Az ún. „belső” tagadást kifejező olvasat egy tagadott állítás igazságát kívánja ellenőrizni, a tagadószó tehát propozíciótagadást jelöl, és csak olyan kontextusban használható, ahol van bizonyíték e negatív állítás igazságára. Például (24c) a fenti értelemben akkor használható, amikor a beszélő hirtelen bizonyíték birtokába kerül azzal kapcsolatban, hogy még nem olvasták el a cikket, bár ez várható/kívánatos lenne. Az ún. „külső” tagadást kifejező olvasat egy pozitív állítás igazságát kívánja ellenőrizni, benne a tagadószó nem jelöl propozíciótagadást, és akkor is használható, ha nincs bizonyíték a negatív állítás vagy a pozitív megfelelője mellett a kontextusban, bár a pozitív állítás igazsága várható lenne. (24c)-nek ez az olvasata például akkor lehetséges, ha a kérdezőnek nincs bizonyítéka, hogy elolvasták már a könyvet, de ezt kívánatosnak tartaná.

A fentiek alapján amellett kívánunk érvelni, hogy a (23A-B2) párbeszédben a kérdező azért választja a (24a-d) helyett a (23A) alakot a kérdő megnyilatkozás kifejezésére, mert amellett, hogy – a *nem* használatán keresztül – ki akarja fejezni, hogy a hivatkozott cikk

elolvasását szükségesnek vagy kívánatosnak tartja, azt is hangsúlyozni kívánja, hogy az emlékei alapján az olvasás nem történt még meg. A (24a-d) alatti mondatok segítségével ezt a kétféle preferenciát nem lehetne érzékeltetni. (24a-b) abban különböznek, hogy kompatibilisek-e a pozitív választ támogató evidenciával, de a fenti válaszra vonatkozó beszélői elvárásra nem utalnak. (24c-d) utal a fenti elvárásra, de azt, hogy ez az elvárás a beszélő emlékeivel nem egyezik meg, már nem tudja kifejezni. A (23A) tehát a beszélői preferencia kétféle forrására egyidejűleg utal, így a főmondat funkciója hasonló a preferencia forrását jelző egyéb elemek (-e, *nem*, *ugye* stb.) funkciójához.

A következő pontban azt a kérdést fogjuk részletesebben megvizsgálni, hogy a komplex kérdő mondatokban található mátrixigék mely tulajdonságai befolyásolhatják az összetett kérdő mondatok megválaszolására fent bemutatott stratégiák közötti választást. Ehhez részletesebben is bemutatjuk az MNSZ-ből válogatott adatainkat, illetve a keresés szempontjait.

5. Tendenciák a korpusz, illetve az elméleti megfigyelések alapján

A Magyar Nemzeti Szövegtárban (MNSZ) az (1)=(23) alatti alappéldánkhöz hasonló adatokra kerestünk olyan módon, hogy megadtuk a főmondati ige tövét (pl.: *emlékszik*), illetve azt, hogy az azt jobbról követő 7–10 szón belül forduljanak elő a következő elemek: *hogy*, *nem*, *?*. Természetesen ezzel a módszerrel jóval többféle mondatípust megtaláltunk, mint amire valójában kíváncsiak voltunk. Ezért a találatokat kézzel válogattuk át. Végül a kiválogatott adatok közé kétféle szerkezet került: olyanok, amelyekben a főmondati kérdés igéje állító, a beágyazott mondat állítása pedig tagadott; illetve olyanok, amelyekben a főmondati kérdés igéje tagadott, a beágyazott állítás pedig nem tartalmaz tagadást.

A vizsgált főmondati igéket két nagyobb osztályból válogattuk. Voltak egyrészt faktív igék; ezeket Kiefer (2000: 225) alapján választottuk ki: *csodálkozik*, *meglepődik*, *örül*, *rájön*, *sajnál*, *tud*. Másrészt a (23) alatti példában szereplő *emlékszik*-hez hasonló olyan főmondati igéket választottunk, amelyekről a szakirodalom alapján azt gondoltuk, hogy tudnak parentetikusán (is) viselkedni: *emlékszik*, *gondol*, *képzél*, *lát*. Arra voltunk kíváncsiak, hogy függ-e a főmondati igétől az, hogy az általunk vizsgált szerkezetű kérdő mondatokat hogyan, milyen stratégia szerint tudjuk interpretálni.

Az alábbiakban az MNSZ-ből válogatott, fent jellemzett szerkezetű mondatokat és közvetlen kontextusaikat prezentáljuk. Célunk az, hogy a főmondati igék különböző viselkedését illusztráljuk az általunk vizsgált konstrukcióban. Az adatokat a bennük szereplő mátrixigék szerint csoportosítjuk.

5.1. Gondol

A *gondol* főmondati igeként gyakran fordul elő az általunk vizsgált szerkezetben: *(nem) jól gondolom*, *hogy (nem)...*; *komolyan gondoltad*, *hogy (nem)...*; *úgy gondolja*, *hogy (nem)...*; stb. Fontos, hogy megkülönböztessük a különböző argumentumszerkezetű használatokat: az MNSZ-ből válogatott adataink alapján ugyanis azt látjuk, hogy a főmondati *(nem) gondolja/gondolta*, *hogy (nem)...* szerkezet másféle beszélői stratégiák megvalósítására alkalmas, mint a *(nem) gondol/gondolt arra/rá*, *hogy (nem)...* szerkezet.

Elsőként tekintsük az utolsó három megnyilatkozást a 3. részben (10) alatt idézett párbeszédből, amelyet itt a (25) alatt megismétlünk:

- (25) – Gondolod, hogy a nagyságos asszonynak nem lesz kifogása ellenem?
– Nem. Talán... Ámbár... Különben azt is mondhatod, hogy Gerenday hívott.
– Természetesen nem Aliz kedvéért megyek, megnyugtathatod a mamát.

Mivel az első kérdést követő válasz nyilvánvalóan az összetett kérdő mondat beágyazott kijelentő mondatára reagál, a 4. pontban bevezetett terminológia szerint a válaszoló minden bizonnyal úgy értelmezte a kérdező megnyilatkozását, hogy annak a $p =$ 'A nagyságos asszonynak nem lesz kifogása ellenem' proposíció alkotja az éppen tárgyalt tartalmát. Ha ez a kérdező szándékával ellentétes lett volna, akkor azt a következő megnyilatkozásában szóvá tette volna. Az idézet folytatása mutatja, hogy erről nincs szó. A fenti tárgyalt tartalom azonban kifejezhető lett volna egy egyszerű kérdő mondatral is: *A nagyságos asszonynak nem lesz kifogása ellenem?* Felmerül így a kérdés, hogy miért választotta a kérdező a (25)-beli összetett kérdő mondatot az előbbi egyszerű kérdő mondat helyett megnyilatkozása kifejezésére, mi a jelentésük között a különbség. Javaslatunk szerint a (25) első megnyilatkozásában szereplő mátrixmondat szerepe hasonló ahhoz, mint amit egyes szerzők (pl. Zimmermann 2012) a német *wohl* partikulának tulajdonítanak a kérdő mondatokban: azt jelzi, hogy a kérdező elvárásai alacsonyabbak a szokásosnál azzal kapcsolatban, hogy a válaszoló milyen mértékben legyen meggyőződve a válasz igazságáról, azaz spekuláción alapuló választ is elfogad.

Feltesszük, hogy az alábbi párbeszéd első megnyilatkozásában is hasonló okból szerepel a *gondolja* mátrixige:

- (26) – Gondolja, hogy itt nem hallgat le minket senki?
– Remélem... (MNSZ)

Az utóbbi példában azonban úgy tűnik, hogy a válaszoló nem akarja magát elkötelezni még egy spekulatív válasz mellett sem arra a kérdésre, hogy lehallgatja-e őket valaki, ezért korrigálja a mátrixmondatot. Így a válaszoló szempontjából a kérdő mondat egész proposicionális tartalma számít tárgyalt tartalomnak.

A (27) alatti példában a *gondolod* kissé eltérő szerepű:

- (27) PÉTER: Hogyhogy? Gondolod, hogy én nem követhetek el olyasmit?
ATTILA: Főbenjárót? Nem. (MNSZ)

Mivel itt a kérdező a beszélgetőtárs véleményére kérdez rá, a válasz nem külső tényezők megítélésétől függ, tehát nem lehet spekulatív. A mátrix kérdő mondat interpretációja inkább hasonlít az evidenciális adverbiumokéra, mint például a *szerinted*.⁵ Így aztán ebben az esetben sem meglepő, hogy a válaszoló a beágyazott állításra reagál, vagyis a beágyazott állítás által kifejezett proposíciót tekinti a kérdő megnyilatkozás tárgyalt tartalmának.

A (28) alatti példában a főmondat tagadott alakú:

- (28) – Nem gondolja, hogy a bűn és elmebaj lényegében ugyanaz? Nem, nem úgy, ahogy a

⁵ Thompson – Mulac (1991) amellezt érvelnek, hogy az *I think* és *I guess* 'azt hiszem' kifejezések újraelemzés következtében az episztemikus adverbiumokhoz hasonló szintaktikai és szemantikai tulajdonságokat kapnak.

jogászok pedzik, hogy a bűn betegség. Ez ostobaság. A kettő ugyanaz.

– Van valami hasonlóság, mosolyodott el Bálint. (MNSZ)

A kérdő megnyilatkozásnak az a célja, hogy egy állítás igazságával kapcsolatban kérje a beszélgetőpartner véleményét. Ez az állítás az alábbi: ‘A bűn és az elmebaj lényegében ugyanaz’ (amint a kérdést követő megnyilatkozásokból is egyértelművé válik). A tagadó partikula a mátrixmondatban egyértelműen nem propozíciótagadást jelöl, hanem „külső” tagadást, hiszen a kontextusból nem derül ki, hogy mi a hallgató véleménye a kérdésről.

A (29) alatti párbeszéd első megnyilatkozásában a mátrixigét a *komolyan* adverbium módosítja:

(29) Alfred az öccsébe karolt. – Komolyan gondoltad, hogy nem jössz velünk?

Charles bólintott. – A legkomolyabban. Feleségül fogom venni. (MNSZ)

Nézetünk szerint a kérdő megnyilatkozást kifejező összetett mondat interpretációja hasonló a *Valóban/Tényleg nem jössz velünk?* szerkezetű mondatokéhoz. A *valóban/tényleg* adverbiumokról feltételezzük, hogy az úgynevezett VERUM operátort kódolják, azaz azt fejezik ki, Romero – Han (2004) javaslatát követve, hogy a beszélő előzetes várakozásai szerint a kérdő mondat propozicionális tartalmának ellentéte (‘Velünk jössz’) lesz igaz. Fenti példánkban a Charles nevű beszélő a kérdésre válaszolhatna az alábbi megnyilatkozással is: *Nem megyek*. Azzal, hogy ehelyett úgy válaszol, mintha az egész összetett kérdő mondat propozicionális tartalmának megfelelő propozíciót tekintené a kérdés tárgyalt tartalmának, lehetősége nyílik arra, hogy a fenti válasz melletti elkötelezettségének ténye mellett az elkötelezettség erősségét is hangsúlyozza.

A *gondol arra, hogy nem...* vagy a *nem gondol arra, hogy...* főmondatok esetén is megtaláljuk mind a két általunk vizsgált válaszstratégiát. A alábbi példában, hasonlóan a fenti (7) példához, a válaszoló az egész összetett mondattal kifejezett kérdésre reagál:

(30) – Mondja, gróf úr, nem gondolt arra, hogy esetleg átmenetileg nyugaton marad?

– Nem, erre nem gondoltam. (MNSZ)

A fenti párbeszéd esetében az időviszonyok miatt sem tűnik a válaszoló számára lehetségesnek a főmondatot parentetikus kifejezésként értelmezni, és a kijelentő mellékmondat által megfogalmazott állításra reagálni. (A (30) azon változatára, amelyben a *gondol* igét tartalmazó mondat jelen idejű, és a beágyazott tagmondata jelen idejű igealakokkal a jövőre utal, már reagálhat a beszélgetőtárs *de*-vel, vagy *de igen*-nel, ami azt jelentené, hogy az illető átmenetileg nyugaton fog maradni.)

Sokkal jellemzőbb azonban az a stratégia, amelyre a fenti (11)-ben és a (31) alatti párbeszédben látunk példát: a kérdező a beágyazott kijelentő mondatra való reakcióra kíváncsi, a főmondat pedig az evidencia forrását jelzi (ami a beszélgetőpartner korábbi megnyilatkozása):

(31) – Mármint arra gondol, hogy nem szeretné, ha távozna?

Vida Ildikó:– Egyelőre semmiképpen nem szeretném, ha távozna, hiszen ő nagyon komoly szakmai múlttal rendelkezik, ami nagyon hasznos itt a mi tevékenységünk kapcsán. (MNSZ)

Az, hogy (31) első megnyilatkozását összetett kérdő mondat fejezte ki, nemcsak abból a szempontból preferált, mert így az evidencia forrása is egyszerűen jelezhető, hanem azért is, mert ha a beszélő ehelyett a *Nem szeretné, ha távozna?* alakú kérdő mondatot választaná, az félreértésekre adhatna okot. A fenti kérdő mondatnak ugyanis lehetséges mind az ún. „belső” mind a „külső” tagadást tartalmazó interpretációja, aszerint, hogy a beszélő egy negatív állítás (‘Nem szeretné, ha távozna’) vagy a neki megfelelő pozitív állítás (‘Szeretné, ha távozna’) igazságát kívánja ellenőrizni. Ilyen félreértések (31) első megnyilatkozásával kapcsolatban nem állnak elő.

A (32) alatti párbeszédben az az érdekes, hogy formailag nincs megválaszolva a kérdés, de világos, hogy nem a főmondatban említett rá gondolásra, hanem a mellékmondatban kifejezett felkeresésre nem volt idő, tehát a hallgató a kérdő főmondatot úgy tekinti, mintha parentetikus kifejezés volna:

- (32) – Nem is gondoltál rá, hogy megkörmöcsöld és felkeressed?
– Nem volt rá időm. (MNSZ)

A következő párbeszédben a válaszoló megnyilatkozása formailag is tükrözi azt, hogy a beágyazott állításra reagál, és a kérdő mondat mátrixigéjét parentetikusán értelmezi:

- (33) – Nem gondolt rá, hogy itthagya?
– Nem mondom, nyaranként elfogadnék egypár szabadnapot, inkább, mint a fizetést, de nem hagyom itt a tizennyolc éves állásomat. (MNSZ)

A fentiekben áttekintettünk néhány olyan összetett eldöntendő kérdő mondatot, amelyek a *gondol* mátrixigét és egy az alá beágyazott kijelentő mondatot tartalmaznak, ahol a főmondat és a mellékmondat polaritása eltérő. A válaszok elemzése után megállapítottuk, hogy mind a főmondat mind a mellékmondat szolgáltathatja a megnyilatkozás tárgyalt tartalmát, és azonosítottunk néhány olyan stratégiát, amely magyarázhatja, hogy a kérdező miért egy ilyen szerkezetű összetett kérdő mondat segítségével fogalmazza meg kérdését, egy egyszerű kérdő mondat helyett. A számszerű vizsgálatok helyett az egyes példák részletesebb elemzése állt a középpontban. A továbbiakban vizsgálandó mátrixigék esetében is hasonló stratégiát fogunk követni. A következő pontban a *képzelt* mátrixigével foglalkozunk.

5.2. *Képzelt*

A *képzelt* ige használata az általunk vizsgált konstrukciókban hasonló stratégiákat tükröz, mint amiket a *gondol* ige esetében láttunk. (Bár érdemes megjegyezni, hogy jóval kevesebb példát találtunk rá az MNSZ-ben, mint a *gondol*-ra.) Találunk olyan megnyilatkozáspárokat, amelyekben a főmondati kérdésre válaszol a megkérdezett, és olyanokat is, amelyben a beágyazott állításra reagál. Az első esetet illusztrálják a fenti (5) és (8) párbeszéddek, valamint az alábbi példa:

- (34) – El tudod képzelni, hogy nem engednek el?
– Hát... nem. (MNSZ)

A következő példa már kevésbé egyértelmű:

- (35) – Ne úgy képzeljem, hogy vicceket olvasnak?

Domján Ferenc: – Nem, nem, szerencsére erre nincs semmi szükség, megjártsszuk a nevetést, ugyanúgy, ahogy a színészek, komoly sport is a nevetés, bemelegítéssel kezdjük, nehogy lesérüljünk... (MNSZ)

A fenti példa legkézenfekvőbb értelmezése szerint a válaszadó a beágyazott állításra reagál, hiszen amennyiben azt akarta volna kifejezni, hogy az összetett mondattal kifejezett kérdésre reagál, a *nem* partikula helyett formai szempontból a *ne* tiltó partikula használata lett volna szükséges. A kérdő megnyilatkozás célja, hogy ellenőrizze annak az állításnak az igazságát, hogy ‘A kérdezett személy és társai nem vicceket olvasnak’. Az egyik lehetséges oka annak, hogy a kérdező a (35)-beli összetett mondatot választja megnyilatkozásának megfogalmazására pl. a *Nem vicceket olvasnak?* egyszerű mondat helyett az lehet, hogy, hasonlóan a (31)-ben leírt esethez, a fenti egyszerű mondatban a tagadó partikula „külső” és „belső” tagadást egyaránt jelölhetne. A *ne* partikula ugyanakkor nem jelölhet külső tagadást, így a mátrixmondat hozzáadásával egyértelművé válik a kérdés.

A következő pontban néhány olyan mátrixigével foglalkozunk, amelyeket Kiefer (2000) a faktív igék közé sorol.

5.3. Faktív igék

Az MNSZ-ben hat faktív mátrixigére is lefuttattuk ugyanazokat a kereséseket, amelyeket a nem faktív igék esetében. A választott faktív igék Kiefer (2000: 225) alapján a következők voltak: *csodálkozik, meglepődik, örül, rájön, sajnál, tud*. Ezt azért tartottuk érdekesnek, mert Simons (2007) számos olyan példát idéz, ahol összetett kijelentő mondatok főmondatában normál körülmények között faktívnek tartott mátrixige szerepel, de a megnyilatkozás tárgyalt tartalmát a beágyazott tagmondat szolgáltatja, így a főmondat és a mátrixige evidenciális szerepet kap, mint például a következőben:

- (36) Where did Louise go last week?

a. Henry discovered that she had a job interview at Princeton. (Simons 2007: 1045, (21))

Simons (2007) meggyőzően érvel amellett, hogy a fenti típusú megnyilatkozások nem vezetnek be a Kiparsky – Kiparsky (1970) által definiált *faktív előfeltevést*, vagyis azt, hogy a beszélő szerint a beágyazott tagmondat igazsága része a *common ground*-nak, ahol az utóbbin informálisan azon proposíciók halmazát érthetjük Stalnaker (1974, 2002) nyomán, amelyek igazságát illetően a beszélgetőtársak egyetértenek. A (36a) megnyilatkozást tevő személy például nem kell, hogy azt gondolja, hogy a *common ground* része az, hogy Louise-nek az előző héten felvételi elbeszélése volt Princetonban.

A fenti (6) és (9) mellett az alábbi példák illusztrálják, hogy az általunk vizsgált összetett eldöntendő kérdő mondatokban a fent felsorolt faktív igék milyen kontextusokban fordulnak elő:

- (37) – Sajnálja, hogy nem látogathatja meg az apját?
– Nem. Furcsán hangzik, de sosem szíveltük egymást. (MNSZ)
- (38) – Tizennégy évesen Te nem tudtad, hogy nem szakmunkásképzőbe kellene járnod?
– Én azt sem tudtam, hogy van másik iskola. Szóval annyira nem volt információm és annyira nem mondta el senki, hogy más lehetőségeim is lehettek volna. (MNSZ)
- (39) – Az emberek nem csodálkoznak el azon, hogy ingyen? A világon semmit nem kapunk ingyen és nem is kéne, hogy kapjunk.
– Van, aki elcsodálkozik, és ezért jön. Van, aki hihetetlennek tartja, eljön, ellenőrzi, hogy... (MNSZ)
- (40) – Az elmúlt hónapok botrányai után örül, hogy nem választották meg?
– Nem, inkább sajnálom. Azt hiszem, sokkal jobb eredményeket tudtam volna elérni. (MNSZ)

A (6), (9), és (37)–(40) alatti párbeszédtek egyikében sem találunk bizonyítékot arra, hogy a válaszoló úgy értelmezné az összetett kérdő mondatot, hogy annak a beágyazott tagmondatát tekinti a megnyilatkozás tárgyalt tartalmának, vagyis a beágyazott kijelentő mondatra reagálna. Sőt, a Magyar Nemzeti Szövegtár korpuszában egyáltalán nem találtunk olyan eltérő polaritású fő- és mellékmondatot tartalmazó összetett kérdő mondatot a *csodálkozik*, *meglepődik*, *örül*, *rájön*, *sajnál*, *tud*⁶ mátrixigékkel, amelyben a válaszoló a beágyazott kijelentő mondatban megfogalmazott állításra reagálna. Tehát a vizsgált típusú mondatok között nincs olyan, amely azt bizonyítaná, hogy a fenti mátrixigék nem vezetnek be faktív előfeltevést. Annak, hogy Simons (2007) miért jut ellenkező következtetésekre az általa vizsgált angol igékkel kapcsolatban, az egyik oka minden bizonnyal a vizsgált mondatfajták különbsége lehet: míg ő csak összetett kijelentő mondatokra koncentrált, mi eldöntendő kérdő mondatokat vizsgáltunk.

Az alábbi példáról elsöre úgy tűnik, hogy a válaszoló a beágyazott tagmondatban szereplő állításra reagál:

- (41) – Azt ugye tudod, hogy Elvis meghalt, nem?
– Nem halt meg csak hazament. (MNSZ)

A fenti válaszmegnyilatkozás ugyanakkor úgy is elemezhető, hogy a beszélő nem a beágyazott kijelentő mondat igazságával kapcsolatban foglal állást, és így a mátrixige faktivitását kérdőjelezi meg, hanem egyszerűen visszautasítja a faktív ige által bevezetett előfeltevést, amely minden előfeltevést bevezető kifejezés használata esetében egy legitim stratégiának

⁶ Kivéve a *tud arról*, *hogy* illetve *úgy tud*, *hogy* szerkezeteket, amelyeket a következő pontban tárgyalunk.

tekinthető.

A következő pontban a *tud* és az *emlékszik* mátrixigéket tartalmazó olyan szerkezetekkel foglalkozunk, ahol ezek nem vezetnek be faktív előfeltevést.

5.4. A *tud* és *emlékszik* igék faktivitás nélkül

A *tud* ige bizonyos argumentumszerkezetekben nem vezet be faktív előfeltevést. Ezek közé tartoznak az *úgy tud, hogy ...*; *jól/rosszul tud, hogy ...*, valamint a *tud arról, hogy ...* szerkezetek, amelyek esetében már találhatunk bizonyítékokat arra, hogy a megnyilatkozás tárgyalt tartalmát a beágyazott kijelentő mondat alkotja. Az első konstrukcióra fent a (12)-ben láttunk példát, a harmadikat pedig az alábbi szövegrész illusztrálja (amelynek releváns részletét kiemeltük):

- (42) A múlt héten aztán elmentem fogorvoshoz (meg amúgy is, rendszeresen kell orvoshoz járnom) és amint beültem a székbe, jött a kedves asszisztens, hogy *hát művész úr, tud róla, hogy nem kaphat ellátást?* Mondanom sem kell, néztem mint a vett malac, vagy mint hal a szatyorban, hogy *hogy a csudába ne kaphatnék ellátást, mikor fizetek mindent.* (MNSZ)

Ugyan a fenti szövegrész egy monológ, de feltehető, hogy szó szerint idéz egy párbeszédet. Ebben az idézett párbeszédben a beszélő reakciója az elhangzott kérdésre azt tükrözi, hogy a mátrixige alá beágyazott kijelentő mondatot tekinti az idézett kérdő megnyilatkozás tárgyalt tartalmának. Természetesen ugyanezzel a szerkezettel találunk olyan kérdő mondatot is, ahol a válaszoló a kérdő mondat propozicionális tartalmát tekinti a tárgyalt tartalomnak:

- (43) – És eddig nem tud róla, hogy lenne?
– Eddig még nem igazán, hála istennek. (MNSZ)

Ami az *emlékszik* igét illeti, bár az *emlékszik (arra), hogy ...* szerkezetben faktív előfeltevést vezet be, a *jól/rosszul emlékszik (arra), hogy ...* és az *úgy emlékszik, hogy ...* szerkezetekben már nem.⁷ A *jól emlékszik, hogy ...* konstrukciót kiinduló példánk, (1), illusztrálta, a *rosszul emlékszik, hogy ...* szerkezetre pedig az alábbi párbeszédben látunk példát:

- (44) – Rosszul emlékszem, hogy MSZMP tag nem lehet Jobbik tag? Egykori MSZMP tag nem lehet Jobbik tag?
Vona Gábor: – Az MSZMP vezetőségi tagjai nem lehetnek Jobbik tagjai, így van. (MNSZ)

A fenti példában a válasz ugyan egy egyszerű kérdő mondattal kifejezett megnyilatkozást követ közvetlenül, de jó okunk van feltételezni, hogy ez utóbbi az öt megelőző, összetett mondattal

⁷ Az *emlékszik* igével jóval kevesebb találatot kaptunk a fent jellemzett keresésre, így aztán a számunkra releváns adatok is jóval kisebb számban fordultak elő, mint pl. a *gondol* ige esetében. Érdekes megjegyezni, hogy az MNSZ-ben nem találtunk olyan megnyilatkozáspárt, ahol az *emlékszik* mátrixigét tartalmazó összetett mondattal kifejezett kérdést követően a válaszoló ne a beágyazott kijelentő mondattal kifejezett állításra reagált volna.

kifejezett kérdés korrekciója kíván lenni, egy elliptikus szerkezettel kifejezve. Így a második beszélő megnyilatkozása valójában az első kérdő mondatnál kifejezett megnyilatkozásra reagál, illetve annak a korrigált változatára, de úgy, hogy abból csak a beágyazott kijelentő mondat által kifejezett propozíciót tekinti a megnyilatkozás tárgyalt tartalmának. Megállapításainkat a következőkre alapozzuk. Kontextuális információk alapján az *Egykori MSZMP tag nem lehet Jobbik tag?* mondatnál kifejezett, elméletileg többértelmű kérdésben a tagadó partikula preferált interpretációja az, hogy „belső” tagadást vezet be (hiszen a kérdező annak az állításnak az igazságát kívánja ellenőrizni, hogy $p = \text{'MSZMP tag nem lehet Jobbik tag?'} \text{'}$). Egy ilyen „belső” tagadást tartalmazó kérdő mondat viszont csak olyan kontextusokban tekinthető elfogadhatónak, amelyek támogatják a p igazságát. Erre a tényre ugyanakkor nincs utalás a fenti párbeszédben. A problémát kikerüli a *Roszzul emlékszem, hogy MSZMP tag nem lehet Jobbik tag?* szerkezet: úgy lesz alkalmas a p állítás igazságának ellenőrzésére, hogy közben nem kell megfelelnie annak a feltételnek, hogy p igazságát a kontextus alátámasztja.

A *rosszul emlékszem* főmondat használata az (1) példánkban szereplő *jól emlékszem* főmondatnál szemben véleményünk szerint egy plusz udvariassági stratégiát tükröz: Farkas – Bruce (2010) megállapításaiból tudjuk, hogy azok a válaszok, amelyek propozicionális tartalma megegyezik a kérdő mondatéval, kevésbé jelöltek, mint azok, amelyek az utóbbi ellentétei. Az a beszélő, aki (44) első megnyilatkozását teszi, még nem tudhatja, hogy beszélgetőtársa hogyan fog arra válaszolni. Amennyiben a beszélgetőtárs a tárgyalt tartalmat az egész összetett mondatból vezeti le, akkor egy igenlő válasz (*Igen, rosszul emlékszel*), bár formailag kevésbé jelölt, egy negatív tulajdonságot tulajdonít a kérdezőnek. Ezzel szemben egy nemleges válasz (*Nem, nem emlékszel rosszul*), bár formailag jelölt, egy pozitív tulajdonságot tulajdonít a kérdezőnek, aminek révén bizonyos szempontból a preferenciaviszonyok kiegyenlítődni látszanak. Ennek eredményeképpen a kérdező félnek kevésbé kell óvakodnia egyik vagy másik választól.⁸

Az *emlékszik* főmondati ígét tartalmazó két találat közül a másodiknak a megítélése már kevésbé egyértelmű. A (45) példában a válaszadó hasonló szerkezetet használ, mint amilyen szerkezetű a kérdő mondat volt, a főmondati ige azonban különbözik:

- (45) – Arra nem emlékszik, hogy evett volna?
– Nem hiszem, hogy ettem. (MNSZ)

Nézetünk szerint a válasz értelmezhető úgy is, hogy a beszélő tárgyalt tartalomnak tekintette az egész összetett kérdő mondat propozicionális tartalmát, csak a szó szerinti ismétlést akarta elkerülni a válaszban, de úgy is, hogy a tárgyalt tartalomnak csak a beágyazott tagmondat propozicionális tartalmát tekintette, de annak igazsága mellett nem tudta teljes bizonyossággal elkötelezni magát. Fontos azonban megjegyezni, hogy a válaszmondat értelmezése függhet a prozódiaától. A következő pontban a *lát* mátrixígét tartalmazó mondatokra térünk rá.

⁸ Az egy további érdekes kérdés, hogy (44) kérdezője a *rosszul emlékszem, hogy ...* főmondat helyett használhatta volna-e a *nem jól emlékszem, hogy ...* vagy *nem emlékszem jól, hogy ...* szerkezeteket. Egy érv lehet a *rosszul emlékszem, hogy ...* változat mellett, hogy ebben az esetben nem merül fel a „külső”, illetve „belső” tagadást tartalmazó olvasat közötti esetleges többértelműség, ami a másik két szerkezettel kapcsolatban igen.

5.5. *Lát*

Simons (2007) az angol *see* 'lát' igét azon mátrixigék közé sorolja, amelyeknek lehet parentetikus értelmezésük, azaz az őket tartalmazó összetett kijelentő mondat éppen tárgyalt tartalma megfelelhet a beágyazott kijelentő mondatnak. A magyar *lát* ige az általunk vizsgált összetett kérdő mondatokban egy-két kivételtől eltekintve csak tagadott főmondatral együtt fordult elő: *nem látod, hogy...*, stb. A *lát* igét, illetve megfelelőit a különböző nyelvekben nem szokás a faktív igék közé sorolni (pl. Kiefer 2000 sem sorolja oda). Egy olyan összetett kijelentő mondatban, amelyben a tagadott *lát* ige komplementuma *hogy*-kötőszós alárendelt mellékmondat, az egész mondat igazságából következni látszik a mellékmondat igazsága, akkor is, ha tagadott főmondatról van szó. Például (46a)-nak logikai következménye (46b).

- (46) a. Mari nem látta, hogy János elkésett.
b. János elkésett.

A fenti következményviszony valószínűleg azzal magyarázható, hogy amennyiben egy beszélő nem kíván állást foglalni a beágyazott mellékmondat igazsága mellett, (46a) helyett rendelkezésére áll a (46c) alak, amely tehát blokkolja a (46a)-t a fenti szituációban:

- (46) c. Mari nem látta, hogy János elkésett volna.

Amennyiben a fentiek alapján feltételezzük, hogy a *lát* mátrixige faktív előfeltevést vezet be a komplementumára nézve, nem meglepő, hogy a fenti mátrixigét tartalmazó összetett eldöntendő kérdő mondatok között nem találtunk olyat, amelyre a válasz a beágyazott kijelentő mondat propozicionális tartalmát tekintené az éppen tárgyalt tartalomnak, azaz arra reagálna.

Példáink között találunk olyat, ahol a beszélgetőtárs az összetett kérdő mondatral feltett kérdést válaszolja meg:

- (47) – Nem látta senki, hogy idejött?
– Nem.
– Végezzünk röviden. (MNSZ)

A *lát* mátrixigét tartalmazó eldöntendő kérdő mondatok legjellemzőbb esetben azonban tagadott mátrixigével választ nem váró kérdést fogalmaznak meg:

- (48) – Hát nem látta, hogy ég a lámpa? Nem gondolta ebből, hogy virrasztok? Maga azt hitte, hogy csak úgy pománába ég a lámpa?
Erre Indár, magyarázólag: – Hogy őszinte legyek, nem ügyeltem rá... (MNSZ)

5.6. Összegző megállapítások a korpuszvizsgálatról

Az MNSZ-ből gyűjtött adatok azt mutatják, hogy a főmondati ige típusa, illetve a főmondat állító vagy tagadott volta is befolyásolja a megszólított válaszstratégiáját. Azt láthattuk, hogy a nem faktív főmondati igék esetében teljesen bevett stratégia az, hogy a válaszadó a beágyazott mondat által kifejezett állításra reagál, míg a faktív főigék esetében tiszta esetet nem találunk. A fenti tulajdonságuknak köszönhetően a nem faktív mátrixigéket tartalmazó összetett

eldöntendő kérdő mondatok alkalmasak arra, hogy a beszélőnek az elvárt válasszal kapcsolatos elvárását kifejezzék, illetve olyan kérdést egyértelműsítsenek, amelyet default esetben tagadószt tartalmazó, és ezért többértelmű egyszerű eldöntendő kérdő mondatokkal kellene kifejezni.

6. Összefoglalás

A tanulmány azokat a magyar összetett eldöntendő kérdő mondatokat vette vizsgálat alá, amelyekben a mátrixige vonzata egy kijelentő tagmondat. Célunk az volt, hogy a fenti mondatok használatával kapcsolatos kezdeti megfigyeléseinket formális elméletek keretében magyarázzuk meg. Megfigyeléseink szerint a fenti típusú kérdő mondatok kimondását követheti i) egy olyan megnyilatkozás a hallgató részéről, amely az összetett mondattal kifejezett kérdést válaszolja meg, de olyan is, ii) amely egy olyan eldöntendő kérdést látszik megválaszolni, amely megfelel az alárendelt kijelentő mondatnak. A fenti stratégiákat olyan összetett mondatok vizsgálatával lehet igazolni, ahol a főmondat és a mellékmondat polaritása eltérő, így az, hogy melyik kérdést válaszolja meg a beszélgetőtárs, a kontextus és a felelőszók tipológiája alapján eldönthető. Megfigyeléseinket a Simons et al (2010) által javasolt keretben formalizáltuk, amely alapján a fenti ii) stratégia azt tükrözi, hogy a válaszoló a beágyazott tagmondat propozicionális tartalmát tekintette a kérdő megnyilatkozás tárgyalt tartalmának. A kétféle stratégia működését a Magyar Nemzeti Szövegtárban gyűjtött példaanyagon vizsgáltuk tüzetesebben, megállapítva, hogy az ige faktivitásának szerepe van a ii) stratégia alkalmazhatóságát illetően, és több példán részletesen megmagyarázva, hogy a kérdező milyen motivációk alapján választhatta az összetett eldöntendő kérdő mondatokat megnyilatkozása megfogalmazására, a rendelkezésre álló egyéb, köztük egyszerű kérdő mondati struktúrák helyett.

Hivatkozások

- Bánréti, Zoltán. 1979a. Téma és anaforikus viszonyok a szövegben. *Magyar Nyelv* 75: 406–415.
- Bánréti, Zoltán. 1979b. A szöveg interpretációja és témája. *Nyelvtudományi Közlemények* 81:2: 323–345.
- Farkas, Donka – Kim Bruce. 2010. On Reacting to Assertions and Polar Questions. *Journal of Semantics* 27:81–118.
- Groenendijk, Jeroen – Martin Stokhof. 1984. Studies on the Semantics of Questions and the Pragmatics of Answers. Ph.D. Dissertation, University of Amsterdam.
- Büiring, Daniel – Christine Gunlogson 2000. Aren't Positive and Negative Polar Questions the Same? Kézirat, UCLA & UCSC.
- Gyuris, Beáta. megj. alatt. New perspectives on bias in polar questions: a study of Hungarian - *e. International Review of Pragmatics*.
- Hamblin, Charles. 1958. Questions. *The Australasian Journal of Philosophy* 36:159–168.
- Hamblin, Charles. 1973. Questions in Montague English. *Foundations of Language* 10:41–53.
- Karttunen, Lauri. 1977. Syntax and Semantics of Questions. *Linguistics and Philosophy* 1:3–44.

- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentésmélet*. Budapest: Corvina.
- Kiparsky, Paul – Carol Kiparsky 1971. Fact. In: Leon Jakobovits – Danny Steinberg (eds.) *Semantics*. Cambridge: CUP, 345–69.
- Krifka, Manfred. 2013. Response particles as propositional anaphors. *Proceedings of SALT 23*.
- Krifka, Manfred. 2014. Ja, nein, doch als sententiale Anaphern und deren pragmatische Optimierung. In *Zwischen Kern und Peripherie. Untersuchungen zu Randbereichen in Sprache und Grammatik*, edited by Antonio Machicao y Priemer, Andreas Nolda and Athina Sioupi, 41–68. Berlin: de Gruyter.
- Ladd, D. Robert. 1981. A First Look at the Semantics and Pragmatics of Negative Questions and Tag Questions. *CLS 17*: 164–71.
- Roberts, Craige. 1996. Information Structure in Discourse: Towards an Integrated Formal Theory of Pragmatics. *OSU Working Papers in Linguistics* 49:91–136.
- Roberts, Craige. 2012. Information structure in discourse: Towards an integrated formal theory of pragmatics. *Semantics and Pragmatics* 5: Article 6: 1-69.
- Simons, Mandy. 2007. Observations on Embedding Verbs, Evidentiality, and Presupposition. *Lingua* 117:1034–1056.
- Simons, Mandy – Judith Tonhauser – David Beaver – Craige Roberts. 2010. What Projects and Why. *SALT* 20:309–327.
- Stalnaker, Robert. 1978. Assertion. In Peter Cole (ed.) *Syntax and Semantics 9: Pragmatics*. New York: Academic Press, 315-332.
- Thompson, Sandra A. – Anthony J. Mulac, A., 1991. A quantitative perspective on the grammaticization of epistemic parentheticals in English. In: Traugott, E.C., Heine, B. (eds.), *Approaches to Grammaticalization*, vol. 2. John Benjamins, Philadelphia, 313–329.
- Tonhauser, Judith. 2012. Diagnosing (not-)at-issue content. *Proceedings of Semantics of Under-represented Languages in the Americas (SULA)* 6:239–254.
- Zimmermann, Malte 2011. Discourse Particles. In Klaus von Heusinger – Claudia Maienborn – Paul Portner (eds.) *Semantics*. Berlin: de Gruyter, 2012–38.